

Kristianiakrakket 1899

Espen Sørbye

Christian Krohg skrev etter at han kom fra Paris i 1898 at Kristiania ikke var til å kjenne igjen. Karl Johans gate var nesten som selve boulevarden, på Grand kikket han seg forbauset "til høire og venstre". Det hadde vært hans dagligstue, nå var den full av vilt fremmede mennesker som holdt fest. Min dagligstue er blitt en huskestue, klaget Krohg. Han hadde bare vært borte ett år, men det syntes å representere en hel menneskealder.

Til slutt fant Krohg et ledig bord og traff sin kollega Hans Heyerdahl som ikke hadde tid til å sitte på restaurant. Han hadde kastet seg inn i spekulasjonen og hadde avtale med en mann han skulle selge et stort kompleks. Krohg ville også gjerne inn i spekulasjonen og spurte hvordan han skulle gå fram.

"- Du må se å få noe på hånden!" svarte Hans Heyerdahl.

Krohg forsøkte det og beveget seg fra Frimurerlosjen til Café du Nord, fra Café du Nord til Café Royal. Her traff han en bekjent, det kom også annen kar som Krohg var på hils med sigende og satte seg ved bordet. Den sist ankomne kjøpte en gård av Krohgs venn for 300 000 kroner: 50 000 kontant, resten i obligasjoner.

Så skjedde det noe rart, kjøperen trakk fram en tykk "tegnebok", talte opp og gav Christian Krohg 5 000 kroner. Han forsto absolutt ingenting og så seg igjen forbauset om. Da sa kjøperen:

"- De er dine, du har jo vært kommisjonær." Christian Krohg hadde

noe på hånden, og drog videre med sine 5 000 kroner.

Hva hadde skjedd mens Christian Krohg var i Paris?

137 000 registrertonn à kroner 8,50

En hel rekke begivenheter hadde inntruffet samtidig og skapt eventyrlig florissante tider i Kristiania.

Utvinningen av gull var synkende i slutten av det 19. århundret. Sentralbankenes gullbeholdning regulerte seddelmengden, stigende gullpriser gjorde at alle andre varer falt i pris. Sør-Afrika var en beskjeden gullprodusent inntil de store årene ved Witwatersrand ble funnet. Fra 1897 fikk dette gullet avgjørende betydning for verdensmarkedet. Gullprisen sank, sentralbankene økte sine beholdninger, seddelmengdene økte, prisene steg, verdenshandelen tok av, stagnasjon og stillstand ble avløst av foretaksomhet og vekst.

Bedrede konjunkturer hadde allerede ført til at trelastprisene steg og holdt seg høye fra 1895, om lag et år seinere var det fraktratene sin

tur til å gå opp. Begge deler var gunstig for Kristiania fordi en stor del av trelasteksporten skjedde fra hovedstaden, og fordi mange redere hadde hovedkontorer i byen. Også prisene på en rekke andre varer, som fyrstikker og tremasse som Norge eksporterte, steg. Til å begynne med førte imidlertid ikke de økte prisene på verdensmarkedet til industriell ekspansjon.

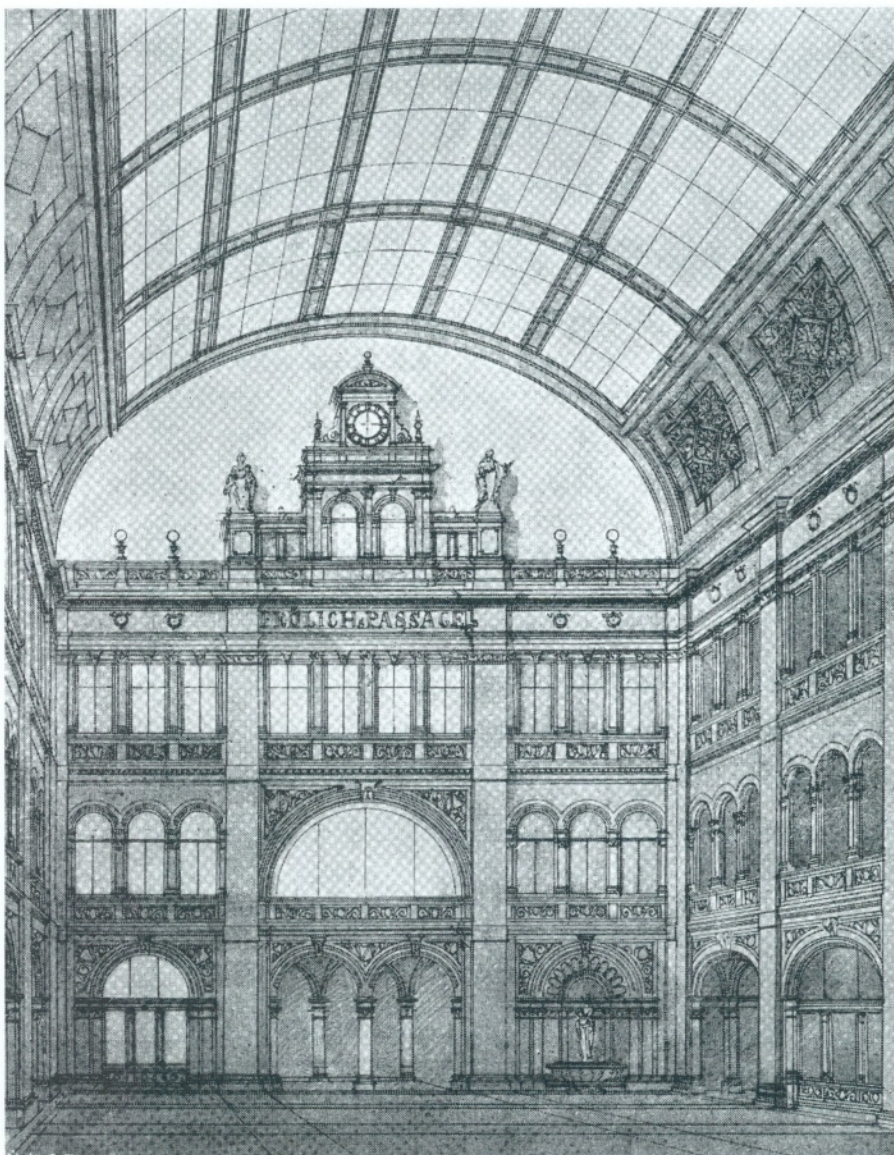
Mellomriksloven ble oppsagt av Sverige i 1895, og falt bort fra 13. juni 1897. Den var et knippe av bestemmelser som regulerte handel og sjøfart i unionen mellom Norge og Sverige. Et resultat var at den norske tolltariffen ble lagt om i mer beskyttelsesorientert retning. Det førte til at statens tollinntekter steg fra 26,7 millioner kroner i finansåret 1896-97 til 31,6 millioner kroner i 1897-98 og til hele 37,4 millioner kroner i 1898-99. Et annet resultat var at industrivarer som tidligere ble importert fra Sverige, falt bort. I beretningen om den økonomiske tilstanden i Kristiania for femåret 1896-1900 beskrev Kristiania Børs- og Handelskomité hvordan oppsigelsen av mellomriksloven førte til en plutselig og meget

sterk industriell virksomhet med etablering av en mengde nye fabrikker.

Foretaksomheten viste seg blant annet ved at det ble lagt fram mange aksjeinnbydelser, i industrien, byggeselskaper, rederier og banker. I 1897 ble det i Kristiania registrert ikke mindre enn 106 nye aksjeselskaper med en samlet kapital på nær 17 millioner kroner. Blant annet ble hele seks nye banker etablert i hovedstaden: Den norske Diskontobank, Den nordiske Aktiebanc, Den norske Industri- og Vexelbank, Christiania Privatbank, Norsk Vexel- og Landmandsbanc og Kristiania Delkrederbank.

Også tilbudet av andre finansielle tjenester ble bygget ut. Først i 1894 begynte "enkelte yngre forretningsmænd" i Kristiania å kjøpe og selge aksjer som "en særskilt forretning". Det skulle imidlertid ta tre år før "vekselmæglerne" hver uke offentliggjorde kursen i en "fællesnotering". Det skjedde fra 1. mai 1897 og var en nødvendig betingelse for at det kunne vokse fram et noenlunde ordnet og oversiktlig marked for aksjer. Imidlertid skulle det ganske snart vise seg at det ikke var en tilstrekkelig betingelse for et ordnet marked.

Et av de merkeligste og mest tidstypiske fenomenene var at en eiendom i 1894 anla "passage", typisk var "Frølich-passagen" mellom Kirkegaten og Dronningensgate, plutselig skulle alle gårdeiere bygge "passager". Aksjene i "Frølich-passagen" ble et must og et yndet spekulasjonsobjekt, planene for passasjen var da også et eventyr med varieteteater, kafeer, varehus, lagerhaller, frisørsalonger, kontorer og plass for industriell virksomhet i flere etasjer både over og under bakken. I bakbygningen var det anbrakt "vertika-



le akselledninger" drevet av elektrisk kraft for utleie til industriell virksomhet. Passasjen var på til sammen 2 722 kvadratmeter og like mange mennesker hadde sitt daglige virke i den som Namsos hadde innbyggere. En innebygget liten by av glass og speil, kontinent og monden, som verken luktet fisk eller kvæ og ikke minnet det grann om en liten provinshovedstad. Oscar II besøkte passasjen da den stod ferdig og uttalte at den

savnet sidestykke i Skandinavia og minnet ham om amerikanske forretningsgårder. Det var likevel ikke bygging av passasjer som kom til å prege slutten av det 19. århundret.

Det var gode tider for staten, for næringsdrivende av alle slag, iseksporten fra Kristiania steg fra 70 000 registertonn i 1897 til 137 000 registertonn i 1898, samtidig som prisen per registertonn gikk opp fra kroner 2,50 i 1897 til

kroner 8,50 i 1898. En mild vinter i Nord-Tyskland skapte et ekstremt godt år for Kristianias iseksportører.

Kassakreditt uten smålig engstelighet

Mens utvandringen til oversjøiske land fra Norge svingte mellom 10 000 og 20 000 personer fra 1886 til 1893, falt den til mellom 6 000 og 4 000 fra 1894 til 1899. Kristianias befolkning økte fra 182 856 i 1895 til 226 423 i 1898, en vekst på over 40 000 innbyggere på bare fire år, bare i 1898 fikk hovedstaden hele 18 000 nye innbyggere. Den økonomiske oppgangen i hovedstaden medførte knapphet på arbeidskraft, lønningene hadde gått ganske betydelig "i Veiret". Arbeid og høye lønninger trakk mange til hovedstaden. De høye lønninger var i grunnen ikke det største problemet for arbeidsgiverne og myndighetene; amtmanden i Kristiania, M. Rye, fant det imidlertid nødvendig å innberette til Finansdepartementet arbeidsgivernes "Beklagelse over Arbeidernes sosialistiske Betragtningssmaade" som førte til tallrike streiker. Det var ikke var krav om høyere lønn, men som regel rene "socialistiske Indgrep i Bedrifternes Administration og fri Udøvelse" som var streikegrunnlag. Den skjerpede motsetningen mellom arbeid og kapital førtes til dannelsen av Arbeidernes faglige Landsorganisasjon i 1899 og til Norsk Arbeidsgiverforening året etter.

Alle de nye innbyggerne i hovedstaden trengte bolig. Spekulasjonsfeberen steg først på eiendomsmarkedet. Produksjonen av murstein økte i Kristiania og Aker fra 57 200 000 i 1896 til 68 600 000 i 1898, antall teglverksarbeidere steg fra 890 til 1 090. Jorder og brakklend helt

opp til Maridalsvannet ble solgt en rekke ganger til høyere og høyere pris per kvadratmeter. Men det ble også dannet tomteaksjeselskaper i Kristiania som kastet sine øyne på den andre siden av Ofotfjorden for Narvik. Aksjene i dette selskapet ble solgt med 40 til 50 prosent overkurs, for alle forstod jo at Narvik hadde rent for liten plass i forhold til de enorme mulighetene byen satt inne med. Et resultat av byggeboomen og eiendomsspekulasjonene var at det etter noen ganske få år fantes ikke mindre enn 5 000 tomme leiligheter i hovedstaden (om lag 10 prosent av alle leiligheter).

Den fornuftige og sunne vekst ble avløst av spekulasjon som grep hele befolkningen. En strøm av innflyttere drog til Kristiania, pengene vellet innover bankene. I hovedstaden samlet alt og alle seg i en felles jakt etter lettjent rikdom. Spekulasjonen begynte med eiendommer og forplantet seg til aksjemarkedet. De gamle bankene var forsiktige og tilbakeholdende overfor mye av det nye, deres erfarne ledere husket tapene som hadde fulgt med eiendomsspekulasjonen i 1870-årene. Men alle de nye bankene, som var opprettet i 1897, var ikke redd for den nye tids utfordringer, og tilbød liberale betingelser, "lombardering" og kassakredit uten smaallig ængstelighet."

Et mer diskret bankbud

Der er ikke enkelt, selv i ettertid, å vise til en bestemt begivenhet eller et bestemt fenomen som kan betegne overgangen fra vekst til spekulasjon og fra spekulasjon til svindel. Måten aksjejobbingen skjedde på, ble beskrevet alt i samtida av Einar Sundt, Eilert Sundts sønn, en av de ledende kommentatorene og grunnleggeren av forretningsbladet *Farmand*: "En forholdsvis liden klik af

de indviede tegnede sig for store poster, som de ikke havde vanskelig for at faa lombarderet enten i Kristiania eller i udenbys banker: Saa gikk man i vei med at fabrikere "overkurser", og det godtroende publikum skilte snart gründerne af med deres varer."

Det var imidlertid da kommandittaksjeselskapet Arntzen, Schmidt & Co. overtok Jakob E. Dybwads bankierforretning og dannet Den norske Diskontobank i 1897 at Sundt definitivt slo fast at svindelstadiet var inntrådt. Det var bare én side av saken at han ikke hadde noen som helst tillit til Arntzens "juridikum", men da han så hvem som ble valgt til direktører, mente han at enhver måtte forstå at "de valgte mænd ikke vilde formaa paa en nogenlunde tilfredstillende maate at fylde stillingen." Men i stedet for at publikum gjennomskuet etableringen av Diskontobanken som svindel, ble aksjene solgt til høye overpriser.

Selv om det er vanskelig å avgjøre akkurat hvem som begynte og akkurat når svindelen tok til, er det mulig å tidfeste så å si på timen når alt falt sammen. Det skjedde ved en stor konkurs. Chr. Christophersen & Co. drev med nær sagt alt mulig, og måtte vinteren og våren 1899 gripe til "vexelrytteri" av kolossale dimensjoner for å holde virksomheten gående før firmaet måtte ty til det "fortvilede middel at sælge cheks, som inden deres fremkomst dækkedes telegrafisk".

Den 11. juni 1899 måtte general-konsul Christophersen i Chr. Christophersen & Co. kalle sammen sine kreditorer og innstille sine utbetalinger. Firmaets konkurs rev to av de nystiftede bankene over ende. Foranledningen til konkursen skal i og for seg ha vært en tilfældighet. Mens Christophersen var på børsen



gikk hans mangeårige bankbud omkring og innfridde forfalne vekslers, i to av bankene lot han forlyde at det nok var de siste vekslene firmaet innfridde. Seinere samme dag traff banksjefen generalkonsulen til middag og sa:

"- De faar nok skaffe Dem et mere diskret bankbud."

Uten fornøden innsikt til å øve forsvarlig kontroll

Det ble seinere nedsatt rettslige undersøkelser av Diskontobanken i

forbindelse med konkursen i Chr. Christophersen & Co. Her ble det slått fast at mangelen på respekt for lovene kulminerte i en disposisjon som ble truffet vinteren 1898-99. Banksjefene i Diskontobanken lånte på egenhånd Den nordiske Aktiebank 300 000 kroner, det samme beløp lånte deretter banksjefene, sammen med en tredjemann, i Aktiebanken til fordel for egen spekulasjon. Granskingen av Diskontobanken brakte altså for dagen at banksjefene hadde deltatt med liv og lyst i spekulasjonene.

Ved de forskjellige emisjoner i deres egen bank hadde de tegnet seg for betydelige beløp og skaffet seg midler til det ved "lombardering av aksjene i privat- og sparebanker rundt om i landet og i Kristiania". Det ble også bevist at det var foretatt manipulasjoner for å drive kursene opp. Det som hadde foregått, var svindel av reneste vand, en samvittighetsløs utnyttelse av "agioforretninger"¹², hvor hvilke eventuelle realverdier de omsatte papirer stod for ikke lenger spilte noen som helst rolle.

Da Nicolai Rygg et halvt århundre seinere skrev den delen av Norges Banks historie som tok for seg 1890-tallet, var det én side ved disse sørgelige forhold som han fant det påkrevet å måtte vie stor oppmerksomhet; de valgte tillitsmennenes ansvar. Både i Diskontobanken og i de andre bankene som brøt sammen, hadde høyt ansette menn gått inn i representantskap, i direksjon og i kontrollkomité. Menn i høye embetsstillinger, ansette advokater og forretningsmenn hadde lånt sine navn til virksomheten. Det måtte av opinionen oppfattes som en garanti for bankenes soliditet og bidrog til at kursen kunne drives så høyt opp. Men til slutt skulle man altså oppleve, klaget Rygg, at de forsøkte å fraskrive seg ansvar, og at de gjorde gjeldende at de var "ubekjent med de lettsindige disposisjoner og endog at de manglet den fornødne innsikt til å øve forsvarlig kontroll".

20 dager på vann og brød

Christophersen rakk ikke å skaffe seg nytt bankbud. Hele firmaet, som var etablert i 1869, gikk over ende og drog med seg Diskontobanken og Den nordiske Aktiebank. Chr. Christophersen & Co. som ble ledet av Chr. Christophersen og C. F. Th. Kirchenstein, hadde begynt som et agentur i jern og kortvarer, men etter hvert ble hovedvirksomheten produksjon og omsetning av tremasse og cellulose, filialer ble opprettet i Paris, London og Göteborg. Det er Nobelkomiteen som i dag har tilhold i Chr. Christophersens staselige villa på Drammensveien. Firmaets gjeld var svimlende 14 millioner kroner eller om lag 20 prosent av statens utgifter i budsjettåret 1897-1898.

Forretningen hadde antatt et sånt omfang at dens ledere synes å ha vært ute av stand til å følge dens

enkeltheter med den nødvendige oppmerksomhet.

Forretningens kapital hadde vært spredt på et utilbørlig stort antall bedrifter.

Firmaets innehavere manglet teknisk utdannelse og hadde vært utsett for store skuffelser gjennom mangelfull teknisk assistanse.

Firmaets innehavere hadde gitt etter for mange fristelser, stor kreditt, gunstig pengemarked og lettsindig imøtekommenhet fra bankenes side.

Som eksempel trakk bostyret blant annet fram at ombyggingen av Gjøvik Cellulosefabrikk var beregnet til å koste 400 000 kroner og ta åtte måneder, mens den kom til å koste 2 000 000 kroner og tok to år.

I løpet av noen uker var så å si all virksomhet i hovedstaden satt tilbake eller helt lammet. Kurstapet på aksjer i de nystiftede bankene gikk opp i 17 millioner kroner. Etter få år måtte alle de nye Kristiania-bankene innstille. Verdien av Frølichpassagen falt fra 4 millioner i 1898 til 2,7 millioner i 1899, leieinntektene falt fra 70 000 kroner til 23 000 kroner. Husleiene i en rekke nye leiegårder ble satt til null, og folk ble tryglet om å bli boende for å hindre forfall. Mens det hadde vært 1 756 byggeanmeldelser i 1898, var det bare 764 i 1900. Antall teglverksarbeidere sank fra 1 090 i 1899 til 653 i 1900 og antall produserte murstein fra 68 600 000 i 1899 til 32 500 000 i 1900. Utvandringen fra Norge til oversjøiske land som var under 5 000 i 1898, steg raskt til over 20 000. Folketallet i Kristiania var lavere i 1905 enn i 1900, selv om fødselsoverskuddet alene

tilsa at innbyggertallet burde økt med om lag 4 000 per år.

Bostyret oppsummerte årsaken til at Chr. Christophersen & Co. hadde gått konkurs:

En storkonkurs, vekselrytteri og salg av telegrafisk garanterte sjekker utløste krisen i juni 1899. Krisens årsak stakk imidlertid dypere. Einar Sundt skrev i *Samtiden* i 1901 at "det intensere vareudbytte" mellom nasjonene gjorde at de periodisk tilbakevendende oppgangs- og nedgangsbølger i den økonomiske virksomhet forplantet seg med stadig voksende fart fra et folk til et annet. Han ville likevel ikke hevde at hele menneskeheten utgjorde en eneste stor "organisme," men han mente i alle fall at krisen som ble utløst i Norge den 11. juni 1899, ikke kunne forstås med mindre den ble sett i sammenheng med "fluktuasjonene på verdensmarkedet". Vesentlig av denne, men også av andre grunner, hadde derfor ikke Sundt villet legge all skyld på, og hadde heller ikke villet være med på å kreve, generalkonsul Christophersen satt under tiltale.

Banksjef Arntzen i Diskontobanken ble imidlertid tiltalt og dømt til fengsel på vann og brød i 20 dager.

En feilaktig nedsettelse av diskontoen

Norges Bank grep avgjørende inn og hindret at Diskontobanken og Den nordiske Aktiebank umiddelbart gikk konkurs. Det gjorde at krisen trakk i langdrag, men det reddet utvilsomt mange. I alle fall uttalte Gunnar Knudsen seg svært rosende om Norges Banks innsats, og det lot naturligvis ikke Nicolai Rygg være å sitere da han seinere skrev bankens historie: Hvordan skulle det gått her i Kristiania for to år siden, spurte Gunnar Knudsen, hvis

ikke Norges Bank kunne trådt til? "Jeg tænker vi havde havt kalamiteter, som kanskje kunde have spredt sig over det hele land."

Høsten 1898 var situasjonen nervøs på aksjemarkedet. Det var mange som ville selge aksjer, det fantes få kjøpere og mange spekulanter satt med store forpliktelser. Bankene var tilbakeholdne med lombarder- ing så aksjekursene steg ikke lenger. Meglerne forsøkte å hemmelig- holde salg til svake kurser. På nyåret hadde situasjonen bedret seg noe fordi det kom inn store "fraktemis- ser".

Da skjedde det en ulykke. Norges Bank satte den 9. februar 1899 ned diskontoen fra 5,5 til 5 prosent! Resultatet var at den ville spekulasjo- nen gikk videre i "febrilsk ubehærs- kethet", på ny vrimlet det av emi- sjoner. Det gikk ikke lang tid før Norges Bank skjønte feilgrepet og hevet diskontoen, først den 17. mars til 5,5 prosent og alt den 24. mars til 6 prosent. Diskontoheving- ene gjorde pengemarkedet strammere, bankene forsiktigere med diskonteringen. Samtidig stop- pet økningen av prisene på ver- densmarkedet opp, aksjekursene hadde allerede begynt å falle da bankbudet til Chr. Christophersen & Co. gikk den siste runden.

Tar de valg til direktør?

Hvordan gikk det med Christian Krohg og hans 5 000 kroner? Han interesserte seg også for forskjellen på en eiendomsspekulant og en aksjespekulant og hadde fått med seg hvordan aksjebobberne gikk fram: "Han tegner en aksje, innbetaler in- genting, går så tvers over gaten i en bank, får der penger på den og går så tilbake til banken og betaler dem. Han er bare borte i fem mi- nutter.

"- Får han da utlevert aksjen, når han ikke har betalt den?"

"- Han får "låne" den. Så steg aksje- ne, mens de lå i banken, og han fikk en gevinst uten utlegg."

Christian Krohg bestemte seg like- vel for å satse på eiendomsspekula- sjon, og lot være å gå fra Café Royal til aksjebobbernes Martins Café og videre til Kristian den 4. s Café med sine ærlig fortjente kommisjonspen- ger. I stedet gikk han opp på konto- ret til en gammel bekjent. De skulle forsøke å gjøre en forretning sammen, ikke i gårder, men i tom- ter.

De prøvde å få tak i en vognmann som kunne kjøre dem opp mot Grefsenåsen, men hver gang de nærmet seg en holdeplass, oppda- get vognmennene dem og kjørte bort. Det økonomiske oppsvinget hadde nådd dem også, de ville ikke lenger kjøre andre enn seg selv. Krohgs venn fant ikke annen råd enn at han kjøpte et par gamper, en amerikansk slede, lyseblå tømmer og en svepe med elfenbeinskraft som han etter endt tur solgte med pen avanse.

De kom til et eiendomskompani som hadde store jorder på begge sider av den planlagte jernbanen ved Sandaker, Grefsen og Storo. Stifteren av eiendomsselskapet la fram karter som viste hvor det skul- le bygges og hvordan veiene skulle gå. Vennen blunket og Krohg "tok på stedet" to aksjer à 2 000 kroner som han betalte kontant. Da sa stif- teren:

"- Det skal snart være generalfor- samling. Mottar de valg til Direk- tør?"

"- Ja!" svarte Christian Krohg.

1. Lån mot deponering av verdipapirer eller verdisaker.

2. Positiv kursforskjell i motsetning til dis- agio hvor kursforskjellen er negativ.

Litteratur

Framstillingen er satt sammen med bruk av følgende kildeskrifter:

Frølich Thorbjørn, *F.H. Frølich og hans sam- tid*, I-V. Kristiania 1912-1938.

Hoffstad Einar *Det norske privatbankvæsens historie*, Oslo 1928.

Krohg Christian, *Kampen for tilværelsen*, Oslo 1954.

Norges offisielle Statistikk, Fjerde Række Nr. 35: *Statistik over Statskassens Finantser i budgeetaarene 1 juni 1895 til 31 mars 1900*. Kristiania 1902.

Norges offisielle Statistikk, Fjerde Række Nr. 106, *Beretninger om Amternes Økonomiske Tilstand i Femaaret 1896-1900*, I, Smaa- lenene - Lister og Mandal, Kristiania 1905.

Norges offisielle statistikk, XII 245, *Historisk Statistikk* 1968, Oslo 1969.

Ramm Harald, *I næringslivets tjeneste, Chris- tiania Børs 1819-1924*, Oslo Børs 1925- 1969, Oslo 1969.

Rygg Nicolai, *Norges Banks historie*, Annen del, Oslo MCMLIV.

Sundt Einar, "Krisen i Kristiania 1899 I, II, III", *Samtiden* 1901.

Sundt Einar, "Baring Krisen", *Samtiden* 1901.

Søbye Espen, *Rolf Stenersen, en biografi*. Oslo 1995.

Vogt Nils, *Christiania Sparebank gjennom hundrede aar*, Annet Havbind, Kristiania 1922.

Espen Søbye

(espen.soby@ssb.no) er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for makroøkonomi.